

El pensament geogràfic a la Catalunya contemporània fins els anys quaranta

Francesc NADAL i PIQUÉ
Departament de Geografia Humana
Universitat de Barcelona

El propòsit principal que anima aquestes pàgines relatives al pensament geogràfic de la Catalunya contemporània fins els anys quaranta és que serveixin d'esperó per resoldre nous aspectes de la seva evolució. Un cop feta aquesta observació preliminar i abans d'entrar en matèria pròpiament dita m'agradaria esmentar un parell de qüestions que afecten el conjunt del pensament geogràfic desenvolupat a Catalunya durant aquest temps.

En primer lloc, cal dir que no resulta gens fàcil determinar, per a una gran part d'aquest període, allò que cal entendre per pensament geogràfic. I aquest primer escull no resulta fàcil de sortejar, donat que, al nostre país, a diferència d'altres europeus que al llarg del vuit-cents havien creat societats i institucions geogràfiques o format un sòlid cos de professors universitaris de geografia, no es van començar a crear entitats pròpiament geogràfiques fins la primera dècada d'aquest segle. A tall d'exemple d'aquesta feblesa institucional i professional de la geografia a la Catalunya d'aquest període es pot indicar com durant tot el vuit-cents només va veure la llum una publicació periòdica de geografia, la *Revista Geográfica y Estadística*, que va sortir al carrer entre 1879 i 1881.

I, en segon lloc, cal assenyalar que sobre el pensament geogràfic d'aquesta època s'han realitzat en els darrers anys valuoses aportacions, la major part de les quals són molt diverses tant des d'un punt de vista metodològic com del seu enfocament temàtic. A l'igual que en tants altres aspectes del nostre saber geogràfic, resten encara molts punts foscos per il·luminar i fins que aquesta tasca no vagi essent realitzada difícilment es podrà tenir una idea exacta sobre l'evolució del pensament geogràfic contemporani a Catalunya. Un aspecte que també cal tenir present és que la història d'aquest pensament no es pot fer d'una forma absolutament desvinculada de l'evolució de la geografia espanyola, amb la

qual ha mantingut un diàleg permanent, ja que del contrari resultaria gairebé impossible d'entendre l'obra d'algun dels millors geògrafs catalans.

L'evolució del pensament geogràfic contemporani

Si deixem de banda aquestes consideracions preliminars i entrem ja a parlar sobre l'evolució del pensament geogràfic contemporani veurem que pel que fa referència a la primera meitat del vuit-cents les obres que es reclamen com a geogràfiques són força migrades, reduint-se moltes d'elles a llibres d'ensenyament secundari o a descripcions itineràries de Catalunya, com és el cas de l'obra de T. Bertran i Soler. No obstant això, aquesta aparent escassetesa d'obres estrictament geogràfiques, no pot amagar una cada cop més intensa reflexió i renovació del coneixement territorial de Catalunya.

Així, malgrat el caràcter tardà del pensament il·lustrat a Catalunya, l'esguard racionalista de la Il·lustració es pot copsar des de començaments de segle en els diferents projectes de divisió judicial de l'antic Principat realitzats entre 1813 i 1834. Aquests projectes realitzats des de Catalunya en organitzar el seu territori en un seguit de partits judicials força homogenis reflecteixen de forma prou nítida la influència del pensament il·lustrat sobre el pensament territorial català.

Una bona part de l'ideari il·lustrat serà recollit a partir de la dècada de 1830 pels autors liberals i progressistes. La societat catalana d'aleshores, i més concretament la barcelonina, era una societat força convulsa intel·lectualment i social. Es tractava d'una societat que estava experimentant una extraordinària transformació industrial i urbana, però, al mateix temps, conservava unes arrels amb el món de l'Antic Règim molt fortes, que feren especialment difícil la gestació d'una societat moderna. Com a fruit d'aquestes tensions provocades per la implantació d'una societat moderna es produïren bullangues als carrers de Barcelona i les lluites carlines al camp català, que feien trontollar la vida social, però que no aturaren el treball intel·lectual, ja que aquests anys foren d'una gran activitat. S'aprofità el triomf de la Revolució liberal no sols per reinstaurar la Universitat de Barcelona, sinó també per traduir moltes obres de caire científic com algunes de Buffon o d'altres de caire racionalista. Fins i tot podem trobar en l'obra del prolífic metge i higienista Pere F. Monlau (1808-1871), que va ésser professor de geografia i cronologia a l'Acadèmia de Ciències de Barcelona, els primers escrits del que s'ha anomenat socialisme utòpic.

És en aquest ambient dinàmic i conflictiu de la Barcelona de la primera meitat del segle XIX, en el qual hem de situar, tal com ho ha fet Ramon Grau, la formació d'un grup d'analistes del fenomen urbà,¹ entre els quals cal destacar a Pere F. Monlau, Laureà Figuerola i Ildefons Cerdà, l'obra dels quals tindrà una gran repercussió en diferents camps de la geografia catalana contemporània. Tots tres comparteixen un ideari polític progressista amb una ferma convicció en la raó i la ciència com elements bàsics per entendre i actuar sobre la realitat social. Tots tres comparteixen la creença en la necessitat de dotar a la ciència social d'un sòlid coneixement empíric, que es tradueix en la realització, per part de Figuerola i Cerdà, d'importantes obres d'estadística urbana. A més a més, tots tres feren aportacions innovadores en els seus respectius camps i tots tres mantingueren unes pessimes relacions amb els sectors més conservadors de la burgesia catalana, fet que els obligà en un moment o altre de la seva vida a instal·lar-se a Madrid. Tots aquests factors intel·lectuals, socials

i polítics posen de relleu no sols l'existència d'un ambient intel·lectual científicament innovador i de tarannà progressista dins el camp de les ciències socials a la Barcelona de l'època, sinó també la duresa de les pressions socials amb que aquest treball modernitzador es gestà.

Economia i estadística

El gran creixement que estava experimentant Barcelona amb totes les seves conseqüències positives i negatives va inspirar una gran part de l'obra d'aquests precursors de la geografia moderna. Així, el metge Pere F. Monlau, que ja havia publicat diferents escrits sobre Barcelona, entre ells una petita *Guía estadística de Barcelona y manual de forasteros para el año 1836*, publicà l'any 1847 els seus *Elementos de Higiene Pública*, que han estat considerats el primer manual editat a Espanya sobre higiene pública. Una bona part del seu pensament higienista sorgeix com una reflexió i una resposta enfront de les pèssimes condicions ambientals de la Barcelona vuitcentista.² Amb els seus treballs higienistes Monlau encetarà una de les línies més fecundes de l'anàlisi urbana: el de la higiene urbana. Els estudis sanitaris sobre el medi ambient, que tenen la seva gènesi moderna en el determinisme ambientalista set-centista, foren molt importants al llarg del segle XIX com ho posen de relleu la multitud de topografies mèdiques realitzades a Catalunya fins a començaments del segle actual.³

Una altra línia d'anàlisi urbana fou l'estadística, camí que començà a ésser desbrossat amb criteris moderns per l'economista Laureà Figuerola (1816-1904). Durant la primera meitat del segle XIX es realitzaren, tant a Catalunya com a altres parts de l'Estat espanyol, diferents esforços per confeccionar estadístiques fidedignes sobre el territori. Fruit d'aquests treballs inicialment individuals, l'any 1846 va aparèixer a Madrid el primer volum del *Diccionario geográfico, estadístico e histórico de España* de Pascual Madoz, geògraf molt vinculat a Catalunya. L'any següent, Figuerola publicava la *Estadística de Barcelona en 1849*, amb un enfocament absolutament nou de l'estadística urbana. Figuerola, que era conscient del caràcter innovador dels seus plantejaments estadístics, afirmava en comentar l'obra de Madoz que «(éste) hace el retrato de Barcelona, yo intento escribir su fisiología; Madoz describe siempre y a veces enumera; yo enumero siempre y describo muy poco».⁴ En aquest sentit, cal dir que la seva *Estadística de Barcelona...* representa no sols una renovació de l'anàlisi estadística de la realitat urbana, sinó que constitueix una fita important dels estudis demogràfics a Catalunya.

Les preocupacions estadístiques de Figuerola no s'acabaren aquí, ja que des de 1856 va formar part, juntament amb Madoz, Coello i d'altres geògrafs, primer de la **Comisión de Estadística General del Reino** i després de la **Junta General de Estadística**, que va succeir a la primera. Ambdues institucions estaven encarregades de confeccionar el Cens General de la Població d'Espanya, d'aixecar el Mapa Geogràfic d'Espanya i de publicar l'**Anuario Estadístico de España**. Arran d'aquestes col·laboracions i de les seves preocupacions com economista per dotar el govern espanyol d'un bon sistema d'informació sobre la riquesa territorial, del qual estava mancat, el 12 de setembre de 1870 va donar ordre de crear, essent Ministre d'Hisenda, l'**Instituto Geográfico**, institució cabdal de la geografia espanyola contemporània.

He cregut oportú apuntar aquí el paper de Figuerola en la creació d'aquesta important entitat científica espanyola, per diferents motius que, al meu entendre, tenen molt a veure amb aquesta ponència. En primer lloc, perquè em permet posar de relleu els estrets lligams existents durant gairebé tot el dinou entre la cartografia topogràfica i l'estadística territorial. Pels nostres científics vuit-centistes, tant l'una com l'altra eren com les dues cares d'un únic i més general projecte geogràfic adreçat a conèixer d'una forma més precisa i rigorosa el territori.⁵ I, en segon lloc, perquè tant els treballs estadístics de Figuerola com els que posteriorment realitzà Cerdà revelen un dels trets més característics del pensament geogràfic d'aquests anys: una concepció pregonament positivista del territori que, en gran part, és hereva del pensament racionalista de la Il·lustració. El coneixement geogràfic pels nostres científics liberals s'havia de traduir, en primer terme, en estadístiques territorials i mapes topogràfics el més exactes possibles. Sense ambdues eines, el geògraf no podia arriscar-se a entendre el territori i encara menys a actuar sobre ell.

Enginyers i model urbà racionalista

Aquesta línia de pensament territorial racionalista i positivista trobà la seva millor concreció teòrica i pràctica en l'obra de l'enginyer de camins Ildefons Cerdà (1815-1876). Aquest, a més a més de les seves tasques com urbanista, destacà en gairebé tots els aspectes del pensament territorial, en els quals realitzà aportacions realment innovadores i no sols a nivell del pensament català. L'higienisme, l'estadística urbana, la cartografia topogràfica o la qüestió de la divisió del territori constitueixen diferents aspectes de la seva obra i la situen en un lloc prominent del pensament geogràfic català.⁶ Alguns dels seus treballs, com la proposta realitzada l'any 1872 d'una divisió en partits judicials de la província de Barcelona alternativa a la presentada aquell mateix any pel govern central i elaborada entre d'altres per Ibáñez de Ibero, constitueixen una petita mostra de l'extraordinari interès geogràfic de la seva obra.

La importància intel·lectual d'aquesta, que ha estat glossada entre d'altres per Ramon Grau, no es circumscriu, segons el parer d'aquest geògraf, a l'àmbit estricte del racionalisme positivista, sinó que cal valorar-la «por su armonía entre los principios ilustrados y el historicismo romántico en lo que no dudamos en calificar como una de las grandes síntesis del positivismo y que se caracteriza por fundamentar aquella doctrina en los hechos revelados por una profunda investigación histórico-geográfica».⁷ Malgrat aquesta acceptació del coneixement històric, tan pròpia d'una bona part dels pensadors racionalistes i demòcrates catalans de l'època, influïts pels nous corrents romàntics, la recerca històrica no féu perdre a Cerdà la seva íntima confiança en la raó com a eina fonamental del progrés humà. La seva acèrrima defensa del progrés tècnic amb l'exaltació dels nous sistemes de locomoció o les noves formes d'energia com l'electricitat, així com la seva relació amb els grups més capdavanters de la ciència a la Catalunya de la seva època, juntament amb les seves conviccions igualitaristes feren de Cerdà una figura senyera del pensament modern a la Catalunya vuitcentista.

Malgrat les dures crítiques a què fou sotmesa la seva obra urbanística i l'oblit en el qual romangué la seva obra territorial pels geògrafs propers a l'ideari regionalista de la Renaixença, tant l'una com l'altra no van deixar d'inspirar el treball de les següents generacions d'urbanistes o geògrafs catalans com seria el cas de P. Garcia Fària o de M. Escudé i Bar-

tolí, que es declararen continuadors de la seva labor. Així, l'obra de l'enginyer de camins P. Garcia Fària *Proyecto de saneamiento del subsuelo de Barcelona*, publicada l'any 1891, representà una altra aportació cabdal de la línia d'anàlisi positivista de la ciutat.⁸ Els seus acurats mapes, gràfiques i estadístiques sobre la mortalitat infecciosa als carrers de la Barcelona de la dècada de 1880 constitueixen un punt culminant dins de la tradició ambientalista de la Barcelona vuitcentista. Per la seva part, la *Monografía estadística de las clases trabajadoras de Barcelona*, publicada l'any 1921 pel geògraf M. Escudé i Bartolí (1856-1930), que fou l'organitzador i primer cap del Negociat d'Estadística de l'Ajuntament de Barcelona, també estigué inspirada en els treballs estadístics de Cerdà.

La implantació d'ideals més conservadors

Amb la Restauració, s'inicià un nou període en la història del pensament geogràfic català. Un període marcat per la difusió i implantació dels ideals més conservadors del romanticisme. Aquests alenaren una nova mirada sobre el territori català, en la qual el pes de la història i la natura, esdevindrien factors gairebé determinants. La concepció racionalista i uniformista que havia imperat fins aleshores, amb una decidida pretensió d'establir criteris generals sobre el territori —recordem que Cerdà titulà la seva principal obra urbanística de **teoria general**—, fou substituïda progressivament per un positivisme de caire historicista, en el qual els fets particulars esdevien determinants. La recuperació del passat, i molt específicament del ric llegat medieval català, es convertí en un objectiu essencial dels historiadors i geògrafs catalans fins que el projecte noucentista va encetar un nou capítol de la cultura catalana contemporània.

Un fet significatiu d'aquests nous aires va ésser la creació l'any 1876 del **Centre Excursionista de Catalunya**, amb el qual s'inicià de forma organitzada el moviment excursionista, que tanta importància tingué en el desenvolupament de la geografia catalana fins la dècada de 1920. Des de l'esmentada entitat excursionista s'organitzaren excursions per conèixer no sols els cims més alts del Pirineu, sinó que es participà de forma molt activa en altres activitats de caire cultural. Així, l'any 1886 es recolzà la reconstrucció de la basílica de Santa Maria de Ripoll, amb l'objectiu de recuperar aquest ric passat medieval que, des de la perspectiva regionalista, havia estat malmenat pels excessos del racionalisme liberal. Amb la seva reconstrucció, els intel·lectuals regionalistes intentaven bastir un pont entre el passat medieval i el conflictiu món de finals del segle XIX.⁹

Els excursionistes i geògrafs de la Renaixença no miraren separadament naturalesa i història, ja que tal com ho ha assenyalat Jordi Martí només a partir de l'inseparable binomi natura-història «puede entenderse que los excursionistas explorasen preferentemente la Cataluña Vieja, al norte del Llobregat, núcleo del país en la época medieval. Así como el hecho de que durante sus excursiones, llamadas científicas, se concentraran en el estudio de los restos disponibles de arqueología e historia del arte correspondientes a dicho período. En este sentido también se personifican las entidades físicas. Por ejemplo, el lejano e inaccesible Pirineo es el origen y soporte material del país. El siempre viejo Montseny representa el símbolo de longevidad y eterno vigía de la nación. Mientras que Montserrat se convierte en el santuario sagrado y centro espiritual».¹⁰

L'inici del debat comarcalista

Fou durant els primers anys de la Restauració i molt especialment a partir de la dècada de 1880 quan s'inicià de fet, tant en ambients federals com regionalistes, el debat comarcalista.¹¹ Aquest debat esdevindrà central per a la geografia catalana posterior, perquè independentment de la seva real utilitat administrativa, serví per fornir al nacionalisme català d'una imatge del territori català diversa i antagònica a l'establerta des de l'Estat central. Tots els estudis realitzats des de mitjans de 1880 fins la dècada de 1920, quan Pau Vila donà el tomb de la geografia catalana cap a la geografia possibilista, es caracteritzaren pel seu enfocament positivista, ja sigui de caràcter mediambiental o historicista.

La major part d'aquests estudis estaven basats en un positivisme naturalista de caire clarament antievolucionista. Al respecte, cal dir que la major part de la ciència i la cultura catalana era, a finals del segle XIX, contrària a les teories evolucionistes. Únicament l'obra de metges com Ramon Turró, August Pi i Sunyer o la del naturalista i geògraf Odón de Buen, del qual parlarem més endavant, foren il·les des de les quals es difongué el pensament evolucionista a Catalunya. Dins del corrent positivista contrari a l'evolucionisme, on cal situar els geògrafs catalans d'orientació regionalista, jugà un paper clau l'ambientalisme defensat pel científic francès F. le Play, home d'idees pregonament conservadores. Segons le Play, el lloc de residència condiona tant el treball com l'organització social i familiar de la gent. El seu mètode positivista basat en l'observació i en l'elaboració de monografies locals va tenir una gran difusió entre els medis intel·lectuals regionalistes.¹²

Ben aviat, dins d'aquest ambient excursionista i comarcalista començaren a publicar-se monografies de caràcter comarcal com *La Vall d'Hostoles* (1894) de l'enginyer i pensador llibertari Cels Gomis o *Lo Llusanès* (1897) de Pelegrí Casades i Gramatxes. Pel que fa referència als estudis sobre la comarcalització de Catalunya realitzats fins a mitjans de la dècada de 1920, hom hi pot trobar diferents enfocaments. Per un costat, hi havia una línia majoritària de caràcter naturalista, que assajà l'aplicació del concepte de regió natural a la problemàtica comarcalista. Dins d'aquesta tendència podríem situar entre d'altres, amb les seves respectives diferències, els estudis geogràfics d'Aulèstia i Pijoan, Esteve Sunyol, Flos i Calcat, C.A. Torras, Pere Blasi, Ceferí Rocafort, Faura i Sans, Palau i Vera¹³ i Miquel Santaló. De fet, fins que Pau Vila no decantà els estudis comarcals cap al possibilisme, el concepte de regió natural esdevingué el paradigma dominant de la geografia catalana.¹⁴

Per una altra banda, hi hagué una tendència més minoritària de caràcter historicista representada en els treballs comarcalistes de J. Pella i Forgas i Carreras i Candi, la qual romangué allunyada del positivisme naturalista. Aquesta línia historicista, molt forta dins de la historiografia catalana contemporània, es perllongà fora de l'àmbit comarcalista, com veurem més endavant, en l'obra geogràfica de Puig i Cadafalch. Tant per a Pella i Forgas, com per a Carreras i Candi és la història i no el medi físic l'element determinant de la realitat comarcal. El primer d'ells, Pella i Forgas, en la seva obra *Historia del Ampurdán. Estudio de la civilización en las comarcas del noroeste de Cataluña*, publicada l'any 1883, introdueix per primer cop factors de caire psicològic per tal d'explicar les diferències regionals de Catalunya. L'aplicació de criteris psicològics en l'estudi de la realitat comarcal posa de manifest el pes progressiu dels corrents neoespiritualistes a la cultura europea de finals del segle XIX, que contribuïren a la formació de l'escola possibilista.¹⁵

A més a més dels criteris físics i històrics, tampoc no faltaren en aquests estudis comarcalitzadors els criteris de caràcter ètnic que, al llarg del segle XIX, havien anat guanyant progressivament terreny en les diferents ciències històriques, fet que era molt palès en els llibres i estudis de geografia.¹⁶ Així, geògrafs i historiadors com el mateix Pella i Forgas, Font i Sagué o J. Guitart introduïren l'element racial per tal d'explicar les diferències culturals i paisatgístiques de les diverses comarques catalanes.

El ressò de les idees evolucionistes

Malgrat el caràcter decididament antievolucionista de la major part del estudis comarcalistes i la forta oposició que des dels medis intel·lectuals regionalistes es va fer de les teories darwinistes,¹⁷ el pensament geogràfic a la Catalunya del tombant de segle no va romandre totalment al marge de les idees evolucionistes. Aquestes tingueren una gran difusió, sobretot, a través de les traduccions dels llibres d'E. Reclus, realitzades des de cercles llibertaris. Així, l'any 1906, l'Escola Moderna dirigida per Ferrer i Guàrdia, el qual coneixia personalment E. Reclus, amb qui mantenia correspondència epistolar,¹⁸ va començar a publicar l'obra del geògraf francès *El hombre y la tierra* (1905) en sis volums meravellosos editats. Però, la difusió del pensament evolucionista d'E. Reclus no quedà restringit únicament als cercles llibertaris, ja que el geògraf i naturalista aragonès Odón de Buen (1863-1945), tant des de la seva càtedra d'Història Natural a la Universitat de Barcelona com amb les seves col·laboracions a la mateixa Escola Moderna, realitzà una decidida defensa de la seva obra.

Això es pot copsar en el llibret d'Odón de Buen, *Nociones de Geografía Física*, que publicà l'Escola Moderna, però sobretot en el discurs inaugural del curs universitari 1909-1910, davant del Claustre de la Universitat de Barcelona, que titulà *La enseñanza de la geografía* (1909). En la seva exposició, Odón de Buen rebutjà l'ensenyament d'una geografia estrictament descriptiva i defensà, de forma enèrgica, la geografia evolucionista d'E. Reclus.¹⁹ Tanmateix, Odón de Buen no va poder organitzar cap línia de treball dins d'una perspectiva geogràfica evolucionista, ja que els tràgics esdeveniments del juliol de 1909 i la subsegüent repressió desfermada foren aprofitats pels sectors més conservadors de la societat catalana per tal d'expulsar-lo definitivament, l'any 1911, de la seva càtedra d'Història Natural.²⁰

Dins d'aquesta línia evolucionista no es poden oblidar els originals treballs d'E. Huguet del Villar (1871-1951). Malgrat llur escassa influència sobre el pensament geogràfic a la Catalunya d'aleshores,²¹ la *Geografía General*, que va publicar a Barcelona l'any 1909, ha estat considerada una fita important de la moderna geografia catalana, ja que incorporà plenament les idees evolucionistes i deterministes de F. Ratzel.²²

Les institucions noves de caràcter geogràfic

Al marge o paral·lelament al no sempre fàcil curs de les idees científiques, a començaments d'aquest segle, les activitats geogràfiques s'intensificaren a Catalunya de forma notable, creant-se les primeres institucions i organismes de caire estrictament geogràfic. Així, l'any 1909, a redós del Foment del Treball Nacional, es fundà la Societat

de Geografia Comercial de Barcelona, que fou força activa fins els primers anys de la dècada de 1920. Aquesta societat geogràfica, pensada com una oficina d'informació comercial de les inversions catalanes de l'estranger, estava dirigida per l'economista Francesc d'A. Mas. El primer article del seu reglament aprovat l'any 1913 especificava que «l'objecte primordial d'aquesta societat és procurar el foment del comerç exterior d'Espanya». Al llarg dels pocs més de deu anys de funcionament, organitzà congressos com el II Congrés Espanyol de Geografia Colonial i Mercantil celebrat a Barcelona l'any 1913, en el qual presentaren comunicacions diferents geògrafs, com R. Serra i Pagès o Huguet del Villar.

Aquesta entitat també va publicar una interessant col·lecció de treballs de geografia econòmica, realitzats per geògrafs com Carreras i Candi o Josep Ricart i Giral. De fet, l'esmentada Societat de Geografia Comercial representava tota una línia de la geografia catalana, que havia tingut un gran desenvolupament durant el darrer terç del segle XIX. M'estic referint a la geografia econòmica desenvolupada bàsicament des de l'Escola Superior de Comerç de Barcelona o de l'Escola Nàutica, en la qual destacaren geògrafs com Antoni Torrents i Monner, Pere Estasen, Manuel Escudé i Bartolí, Josep Ricart i Giral o Rossend Serra i Pagès.

Una altra mostra de la creixent vitalitat de la geografia catalana fou la creació l'any 1914 per part de la Diputació de Barcelona del Servei Geogràfic de Catalunya. Aquest organisme geogràfic fou dirigit fins 1920 per l'enginyer militar Josep de Rivera i Juer, amb l'encàrrec de fer el Mapa Geogràfic de Catalunya a escala 1:100.000, ja que la major part del territori català es trobava aleshores sense una bona cartografia topogràfica. A partir de 1919 l'esmentat servei passà a dependre directament del govern de la Mancomunitat i a l'any següent es féu càrrec de la seva direcció l'enginyer de camins Manuel Ferrer de Franganillo (1886-1956). El nou director viatjà l'estiu de 1921 a París on entrà en contacte no sols amb el Service Géographique de l'Armée, sinó també amb l'Institut de Géographie de la Sorbona, fogar de la geografia possibilista francesa.²³ Aquest viatge no pot passar desapercebut, ja que posa de relleu les relacions cada cop més intenses entre la geografia catalana i la geografia regional francesa.

Sobre l'ensenyament i la difusió de la geografia

Paral·lelament a aquesta tasca cartogràfica de caire institucional, durant els anys de la Mancomunitat, tot un seguit de mestres com Joan Palau i Vera, Pere Blasi i Miquel Santaló començaren a realitzar renovadores aportacions dins del camp de l'ensenyament de la geografia de Catalunya.²⁴ A part del debat comarcalista, que continuava amb unes directrius molt similars a les marcades anys abans per Font i Sagué,²⁵ fou durant l'època de la Mancomunitat quan els intel·lectuals catalanistes decidiren omplir el buit existent en el camp de la geografia de Catalunya, continuant així els primers treballs realitzats en aquesta línia per geògrafs regionalistes com Flos i Calcat. L'ensenyament de la geografia i molt particularment la geografia universitària i secundària desenvolupada a les facultats europees des del darrer terç del vuit-cents constituïa una eina bàsica per a qualsevol projecte cultural nacionalista. De fet, la institucionalització de la geografia en l'ensenyament universitari i secundari europeu fou deguda en gran part, tal com ho ha assenyalat Horacio Capel, a les estretes relacions entre l'ensenyament de la geografia amb els diferents projectes nacionalistes.²⁶

En l'assoliment d'aquest objectiu nacionalista exerciren un paper clau tant Eugeni d'Ors com el pedagog Alexandre Galí, membres tots dos del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat. Per tal de fer front a aquesta mancança del projecte noucentista, Eugeni d'Ors va animar el pedagog Joan Palau i Vera (?-1919), un dels seus millors amics i col·laboradors,²⁷ que havia estudiat a Alemanya i que era un bon coneixedor de la literatura geogràfica britànica, per tal de que realitzés la tasca d'elaborar una moderna geografia de Catalunya.²⁸ Amb la finalitat d'acomplir aquest objectiu Palau i Vera va ésser becat l'any 1918 per la Mancomunitat perquè anés a estudiar geografia durant un curs a la Universitat de Friburg, a Suïssa.²⁹ Un cop tornat de Friburg, se li van atorgar les classes de geografia de l'Escola d'Alts Estudis Comercials, institució que havia acabat de crear el govern de la Mancomunitat.

Tammateix, dos fets capgiraren a partir de 1918 la direcció inicial que el projecte noucentista havia dissenyat per a la geografia catalana. En primer lloc, la mort sobtada aquell mateix any de Palau i Vera. I, en segon lloc, l'abril de 1920, Eugeni d'Ors, ànima de la política cultural noucentista, va ésser apartat de la direcció del Consell de Pedagogia de la Mancomunitat, arran de greus desavinences intel·lectuals amb Bofill i Mates i Puig i Cadafalch. Per la seva part, Alexandre Galí, home vinculat al partit d'Acció Catalana, passà a dirigir, amb la nova reorganització, el Departament d'Ensenyament Primari i Secundari de l'esmentat Consell. Aquesta doble circumstància va permetre Pau Vila (1881-1980), que havia estat esperonat aquest cop per Alexandre Galí, dedicar-se a l'acompliment de la tasca encomanada inicialment a Palau i Vera.

La tasca de la Mancomunitat. La presència de Pau Vila

Els treballs de Pau Vila realitzats durant la dècada de 1920 decantarien ja d'una forma decisiva la geografia catalana cap a la geografia possibilista. En l'afermament d'aquesta tendència jugà un paper important la relació existent entre el geògraf sabadellenc i Raoul Blanchard, director de l'*Institut de Géographie Alpine* de Grenoble. L'any 1922 Pau Vila es traslladà a Grenoble per tal d'anar a estudiar amb Blanchard, un dels principals deixebles de Vidal de la Blache, cosa que no sols hauria de tenir una gran projecció sobre la geografia catalana, sinó que també jugà un paper destacat en el desfermament nacionalista de la geografia quebequessa. Fruit d'aquestes relacions amb Blanchard, Pau Vila publicà l'any 1926 l'estudi monogràfic sobre *La Cerdanya*, que ha estat considerat com el primer gran treball de caire possibilista realitzat a Catalunya. Tot seguit, l'any 1928, Gonçal de Reparaz (fill) publicà la segona monografia comarcal de caire possibilista, aquest cop sobre *La Plana de Vic*. Ambdós treballs, més altres realitzats per geògrafs propers a l'obra i a la personalitat de Pau Vila, com era el cas de Josep Iglésies, feren que a començaments de la dècada de 1930 el pensament geogràfic a Catalunya comencés a tenir un caire predominantment possibilista.

Els anys de la Dictadura de Primo de Rivera, si bé foren negatius des del punt de vista organitzatiu, no foren erms des del punt de vista intel·lectual. De fet, varen ésser aprofitats no sols per aplicar i difondre la concepció possibilista, com va ésser el cas de Pau Vila, sinó que altres intel·lectuals com Carles Pi i Sunyer,³⁰ Nicolau M. Rubió i Tudurí o Puig i Cadafalch realitzaren interessants aportacions al camp de la geografia o del pensament territorial. Un bon exemple d'això és el projecte que Puig i Cadafalch i Francesc Martorell

publicaren conjuntament a l'Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans de 1927-1931 amb el títol d'«Informe de la Secció Històrico-arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, per a la Restauració dels estudis geogràfics».

En aquest informe se sol·licità l'organització d'una Societat de Geografia dependent de l'Institut d'Estudis Catalans.³¹ També es proposà, per primer cop, la necessitat que la geografia catalana comptés amb una revista o un espai periòdic on publicar els seus treballs, primer amb una secció dins de l'anuari general de ciències històriques i més endavant amb una revista pròpia. Si bé la creació de la Societat Catalana hauria d'esperar encara uns quants anys més, en aquell mateix anuari de 1927-1931 es va obrir, tal com s'havia proposat a l'informe elaborat per Puig i Cadafalch, una secció específica de geografia amb un article de M. Ferrer de Franganillo, un altre d'E. Ribes i Virgili i un repertori bibliogràfic, que pot ésser considerada com la primera publicació periòdica de geografia en català,³² encara que malauradament no va tenir cap continuïtat.

A més a més dels seus propòsits organitzatius i dinamitzadors de l'activitat geogràfica a Catalunya, l'informe presentat per Francesc Martorell i Puig i Cadafalch constitueix un document de gran valor per a la història del pensament geogràfic català: s'hi exposa amb un estil ple de vigor la neta concepció historicista que Puig i Cadafalch tenia de la geografia.³³ Per a aquest arquitecte i polític regionalista, màxim exponent del corrent historicista i aferrissat enemic del pensament racionalista i territorial de Cerdà, del qual representava en molts sentits un capgirament intel·lectual i polític de 180°, «l'estudi de la geografia és un complement de la història, i d'una part de la geografia es pot dir que és història pura». A la qual cosa afegeix, unes poques ratlles més endavant, que la confecció del Mapa 1: 100.000 de Catalunya «...ens ha portat a l'estudi de la toponímia per tal de poder controlar els noms actuals amb fonaments científics i aquesta tindrà per conseqüència que ens dediquem a la geografia històrica. Per altra part, gairebé sempre és impossible deslligar les nostres investigacions científiques i històriques del lloc on es verifiquen. Encara més, és cosa sabuda de quina manera els fets geogràfics són, amb freqüència, determinants de la història».³⁴

Per altra banda, ja en plena descomposició del règim monàrquic, la Casa del Vallès organitzà durant els mesos de març a maig de 1931, un curs sobre el problema comarcal, en el qual participaren intel·lectuals com Pau Vila, C. Pi i Sunyer i A. Rovira i Virgili. Tota aquesta activitat intel·lectual desplegada durant els anys de la Dictadura acabaria per cristal·litzar durant la breu, però intensa, vida intel·lectual de la II República, en fecundes línies de treball geogràfic.

La geografia de l'etapa republicana

El 16 d'octubre de 1931, pocs mesos després de la proclamació de la II República, el Consell Executiu de la Generalitat aprovà un Decret pel qual s'organitzava una Ponència dedicada a l'estudi de l'estructura comarcal de Catalunya, presidida, d'antuvi, pel Conseller de Cultura i amb Pau Vila de Vice-president, la qual, després de múltiples treballs, aconseguiria presentar un projecte de divisió comarcal l'any 1933. Tres anys més tard, el 27 d'agost de 1936, el govern de la Generalitat aprovà la divisió del territori de Catalunya en trenta-vuit comarques³⁵ i nou regions.

També fou durant els primers mesos del nou règim republicà, quan el Govern de la Generalitat, presidit aleshores per Francesc Macià, encarregà a l'arquitecte i urbanista Nicolau M. Rubió i Tudurí la realització d'un pla territorial de Catalunya.³⁶ El projecte de planificació territorial que Rubió i Tudurí va presentar l'any 1932 en col·laboració amb el seu germà Santiago, representava un pas endavant molt important en el seu pensament urbanístic i territorial, que ja havia esbossat en un article aparegut l'any 1926 a la **Revista de Catalunya** sobre «La qüestió fonamental de l'urbanisme: el país-ciutat». En aquest article Rubió i Tudurí es declarava partidari enfront del desordenat creixement urbà de Barcelona i territorial de Catalunya, d'aplicar una planificació de caràcter regional o **Regional Planning**.³⁷ Tant l'article de 1926, com el projecte de 1932, constitueixen fites importants del pensament territorial català de la primera meitat d'aquest segle i no sols pel que representen d'obertura cap als corrents més renovadors de l'urbanisme occidental de començaments de segle, sinó per la justa comprensió del territori català com una unitat regional interrelacionada, impossible de segmentar des del punt de vista de la seva planificació territorial.

Un altre aspecte del caràcter dinàmic de la geografia catalana durant aquests anys va ésser la creació el novembre de 1935, per iniciativa d'Eduard Fontserè, de la **Societat Catalana de Geografia**, filial de l'Institut d'Estudis Catalans.³⁸ No es tractava, tal com ja s'ha assenyalat, d'una idea nova, sinó que més aviat venia a fer realitat la proposta presentada per Puig i Cadafalch i Francesc Martorell durant els anys de la Dictadura. La **Societat Catalana de Geografia** fou presidida per Pau Vila i la seva primera junta directiva va estar composta, a més a més, pels geògrafs Pere Blasi, Lluís Solé i Sabarís, Enric Ribes i Virgili i Josep Iglésies. Malgrat la gran activitat realitzada fins el juliol de 1936, l'esclat de la Guerra Civil aturà i dispersà per molts anys els homes i les idees que havien convingut a la seva formació.³⁹

Una de les seves iniciatives, endegada per Eduard Fontserè i defensada per altres membres de la **Societat Catalana de Geografia**, fou la d'intentar crear uns estudis específics de geografia a la Universitat de Barcelona. Per tal de fer realitat aquest propòsit, Eduard Fontserè va presentar, el 28 de març de 1936, a la Junta Directiva de la **Societat Catalana de Geografia** un projecte de llicenciatura universitària de geografia, basat en assignatures de ciències i de lletres, que ja s'impartien aleshores a la Universitat de Barcelona. Amb aquest projecte a la mà, Eduard Fontserè, Pau Vila i Josep Iglésies aprofitaren una estada a Barcelona del Ministre d'Instrucció Pública Marcel·lí Domingo per entrevistar-se amb ell i enraonar sobre l'ensenyament universitari de la geografia a Catalunya. No era el primer projecte presentat aleshores per tal de convertir en universitaris els estudis de geografia, ja que Lluís Solé i Sabarís ens transcriu íntegrament un informe que va presentar poc temps abans, juntament amb Eduard Fontserè i Pau Vila a la Universitat de Barcelona.⁴⁰

No s'acabaren aquí les negociacions empreses per Fontserè a fi i efecte que la geografia fos una carrera universitària, ja que aquest va entrevistar-se amb l'acabat de constituir patronat de la Universitat Autònoma de Barcelona. Aquest patronat, sensible a les seves peticions, va acordar el 16 de juliol de 1936, que tant Eduard Fontserè com Pere Bosch-Gimpera fessin «una rearticulació del projecte presentat sobre llicenciatura de Geografia en relació amb les Facultats de Ciències i de Filosofia, i la seva elevació al Patronat per a la seva aprovació definitiva».⁴¹ Però, l'esclat de la Guerra Civil va impedir tirar endavant aquest projecte, que hagués representat un pas decisiu cara la institucionalització de la geografia a la Catalunya anterior a 1939.

Tota aquesta gran activitat organitzativa desplegada durant aquests anys de govern republicà no va impedir que nous aires entressin dins de l'àmbit intel·lectual de la geografia catalana, enriquint llurs perspectives i camps de coneixement. Així, l'any 1931, Gonçal de Reparaz (fill), que, a més a més de la seva monografia comarcal sobre la Plana de Vic, estava realitzant interessants contribucions al camp de la història de la cartografia, va traduir al castellà l'obra *Geografia Humana* del geògraf Norbert Krebs, que era deixeble d'Alfred Hettner, amb la qual contribuí a introduir i difondre les idees geogràfiques d'aquest geògraf alemany.⁴²

També fou durant aquests primers anys de la II República, quan el jove Jaume Vicens Vives començà a llegir amb avidesa a la Biblioteca Universitària de Barcelona la revista *Zeitschrift für Geopolitik*, que publicava a Munic el general i geògraf Karl Haushofer.⁴³ Aquestes lectures menarien els seus estudis de geografia política cap el camp de la geopolítica alemanya. No obstant això, si hom deixa de banda les consideracions polítiques que s'esdevenen d'aquestes influències germàniques en el pensament geogràfic de Vicens Vives, particularment fortes a començaments dels anys quaranta, es pot observar, tant en les traduccions de Gonçal de Reparaz (fill) com en les lectures de Vicens Vives, el coneixement i grau de penetració que anava tenint llavors la geografia alemanya. De fet, aquesta presència de la geografia alemanya representava un contrapunt a l'orientació majoritàriament possibilista. Contrapunt que revela, si més no, el caràcter obert i dinàmic del pensament geogràfic a la Catalunya dels anys trenta.

Com una conclusió

Arribats a aquest punt, és hora de fer a una breu recapitulació del que he anat exposant en les pàgines anteriors. En primer lloc, es pot assenyalar com durant el primer terç del segle vint s'anà produint una progressiva, encara que precària, institucionalització de la ciència geogràfica a Catalunya. La creació de la **Societat de Geografia Comercial**, el **Servei Geogràfic** de la Mancomunitat i la **Societat Catalana de Geografia**, malgrat la migradesa de recursos amb què comptaren i la seva precarietat institucional, així com els diferents intents realitzats per convertir en universitaris els estudis geogràfics, foren diferents passes donades per la societat catalana per tal de dotar-se d'organismes específicament geogràfics. També es pot apuntar, en segon lloc, que l'aspecte clau d'aquest període va ésser la voluntat d'articular un projecte de caire nacionalista adreçat a l'ensenyament de la geografia de Catalunya. I, finalment, es pot observar com malgrat les fortes pressions a què es va veure sotmès el pensament geogràfic, tal com quedà reflectit l'any 1911 amb l'expulsió d'Odón de Buen de la seva càtedra, això no va impedir que al llarg d'aquestes primeres dècades del segle, s'anessin introduint i difonent a Catalunya els nous corrents de la geografia contemporània.

I per acabar aquest treball, m'agradaria remetre'm novament al desig expressat al començament d'aquesta ponència, quan deia que el seu possible mèrit rau més en el desig d'encoratjar i orientar noves recerques, que no pas a pretendre oferir una síntesi acabada sobre el pensament geogràfic contemporani fins els anys quaranta. La realització d'aquesta síntesi, avui per avui, no és possible, ja que manca molta investigació empírica i teòrica tant sobre camps del pensament geogràfic (geografia econòmica, geografia política...), com sobre l'obra d'homes i institucions geogràfiques determinades (Cels Gomis, M. Es-

cludé i Bartolí, **Societat de Geografia Comercial...**), de les quals en l'actualitat només disposem de referències molt incompletes. En aquest sentit, comunicacions com les presentades per J. Burgueño, M.C. Montaner, I. Muro i Pere Sunyer, malgrat la seva diversitat, de bon segur que han contribuït a enriquir el panorama una mica desnerit en estudis de la història del pensament geogràfic a la Catalunya contemporània.

Notes

- ¹ R. GRAU, 1980, pàgs. 76-77.
- ² Luís URTEAGA, 1987, pàgs. 89-99. J.M. LÓPEZ PIÑERO, «Pedro Felipe Monlau» a J.M. LÓPEZ PIÑERO et al., *Diccionario Histórico de la ciencia moderna en España*, Barcelona, Península, 1983, vol. II, pàgs. 72-74.
- ³ Sobre el paper jugat per les topografies mèdiques en el desenvolupament de la geografia vuint-centista vegeu Luís URTEAGA, «Miseria, miasmas y microbios. Las topografías médicas y el estudio del medio ambiente en el siglo XIX», *Geo Crítica*, Barcelona, setembre 1980, núm. 29, 50 pàgs.
- ⁴ Al respecte vegeu Mercè TATJER, «El estudio del espacio interno barcelonés: fuentes estadísticas publicadas (1770-1970)» *Revista de Geografía*, Barcelona, juliol-desembre 1972, vol. VI, núm. 2, pàgs. 274-276. Luís URTEAGA i Francesc NADAL, «En los orígenes de la estadística municipal: la creación de los servicios de estadística del Ayuntamiento de Barcelona» comunicació presentada al «I Coloquio Interdepartamental sobre Ciencia e Ideología en la Ciudad», celebrat a València durant els dies del 24 al 26 de gener de 1991 i organitzat per l'Institut d'Estudis Documentals i Històrics sobre la Ciència de la Universitat de València.
- ⁵ Francesc NADAL i Luís URTEAGA, «Cartografía y Estado: los mapas topográficos nacionales y la estadística territorial en el siglo XIX», *Geo Crítica*, Barcelona, juliol 1990, núm. 88, 98 pàgs.
- ⁶ Al respecte vegeu Ramon GRAU, «La preocupació higiènica en la teoria d'Ildelfons Cerdà», *Estudis i Recerques. Sèrie Salut Pública*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1987, núm. 6, pàgs. 5-28. Salvador TARRAGÓ, «El modelo urbano y territorial de Cerdà» a *La manzana como idea de ciudad. Elementos teóricos y propuestas para Barcelona*, Barcelona, 2C Ediciones, 1982, pàgs. 76-83.
- ⁷ Ramon GRAU, 1980 (a), pàg. 80.
- ⁸ Salvador TARRAGÓ, 1974, pàgs. 45-49. José Luís GÓMEZ ORDÓÑEZ, «El proyecto de los servicios urbanos: el caso de García Faria de Barcelona» a LABORATORIO DE URBANISMO, *Los ensanches (I). El Ensanche de Barcelona*, Barcelona, Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, 1978, pàgs. 85-97.
- ⁹ Sobre aquesta restauració arquitectònica vegeu Pere HEREU, *Vers una arquitectura nacional*, Barcelona, Edicions de la Universitat Politècnica de Catalunya, 1987, pàg. 128.
- ¹⁰ Jordi MARTÍ HENNEBERG, 1986, pàg. 28.
- ¹¹ Sobre l'origen i desenvolupament d'aquest debat fins l'any 1907 vegeu Francesc NADAL, 1987, pàgs. 127-146, així com Maria Carme MONTANER i Francesc NADAL (en curs de publicació).
- ¹² Sobre el pensament geogràfic i social de la Play vegeu l'estudi introductor de José Sierra Álvarez titulat «Introducción: la obra social de la Play» a Frédéric le Play *Campesinos y pescadores del norte de España*, Madrid, Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1990, pàgs. 13-49. La importància de l'obra de le Play sobre el pensament geogràfic del darrer terç del vuint-cents ha estat posada de relleu per H. CAPEL, 1981, pàgs. 297-300.
- ¹³ El mateix Joan PALAU i VERA en la seva obra titulada significativament *Geografía de España y Portugal. Estudiada a base de las grandes regiones naturales*, Barcelona, Seix & Barral, 1915 ens diu en el pròleg que «esta geografía de España (...) es el primer intento de presentar en forma elemental un estudio de nuestro país, tomando como unidad geográfica a la región natural». pàg. 5.
- ¹⁴ Sobre el concepte de regió natural vegeu Lluís SOLÉ i SABARIS, 1975, pàgs. 418-435.
- ¹⁵ No es pot oblidar que juntament a tota la tradició naturalista hi hagué a finals del vuit-cents tota una reacció neo-espiritualista alenada des de sectors catòlics. L'estudi del professor Eduard VALENTÍ i FIAL, *El primer modernismo literario catalán y sus fundamentos ideológicos*, Barcelona, Ariel, 1971, pàgs. 28-61, és bàsic per entendre la recepció d'aquesta reacció a la nostra cultura. Al respecte, cal dir que el llibre de l'escriptor modernista Raimon Caselles *Els sots feréstecs* (1901) inclòs dins d'aquesta línia de pensament narra amb mestria la superioritat de les forces de l'esperit sobre la natura.
- ¹⁶ Sobre aquest punt cal veure Horacio CAPEL et. alt., *Ciencia para la burguesía. Renovación pedagógica y enseñanza de la geografía en la Revolución Liberal española (1814-1857)*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 1983, pàgs. 258-264.
- ¹⁷ Sobre la difícil recepció del darwinisme a la Universitat de Barcelona vegeu l'estudi de Josep ARQUÉS titulat «Darwinisme i antidarwinisme a la Universitat de Barcelona: la suspensió d'Odón de Buen de la seva càtedra (1895)», *Ciència*, Barcelona, 1982, núm. 22, pàgs. 38-45.

- 18 Al respecte, vegeu Pere SOLÀ, *Francesc Ferrer i Guàrdia i l'Escola Moderna*, Barcelona, Curial, 1978, pàg. 23.
- 19 Odón de BUEN, *La enseñanza de la geografía. Discurso inaugural leído en la solemne apertura del curso académico de 1909 a 1910 ante el Claustro de la Universidad de Barcelona*, Barcelona, Tip. «La Académica», 1909, pàg. 12.
- 20 Al respecte vegeu Joan SENENT-JOSA, *Les ciències naturals a la Renaixença*, Barcelona, Dopesa, 1979, pàgs. 62-64.
- 21 Al respecte vegeu Jordi MARTÍ HENNEBERG, 1984, pàgs. 73-74.
- 22 Segons Enric LLUCH, 1961, «... el primer llibre publicat a Catalunya on són exposats sistemàticament els mètodes de la geografia moderna és el tractat de *Geografía general*, d'Emili Huguet del Villar», vol. 2, pàg. 1.494. Mentre que per a Jordi MARTÍ HENNEBERG, 1984, l'esmentada obra cal considerar-la com un «...importante vehículo de introducción del evolucionismo en una Cataluña que se había mantenido muy reticente a su asimilación (...)», pàgs. 81-82.
- 23 Al respecte vegeu Maria Carme MONTANER, 1987, pàg. 56.
- 24 Al respecte vegeu Alberto LUÍS GÓMEZ, *La geografía en el bachillerato español (1836-1970)*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 1985, pàgs. 140-143.
- 25 Al respecte vegeu Maria Carme MONTANER i Francesc NADAL, en curs de publicació.
- 26 Sobre les relacions entre ensenyament de la geografia, institucionalització universitària i projectes nacionalistes vegeu Horacio CAPEL, 1981, on explica les estretes relacions entre el desenvolupament de la geografia regional francesa i el projecte nacionalista de la III República Francesa, pàg. 130.
- 27 En el llibre d'Enric JARDÍ, *Eugeni d'Ors: obra i vida*, Barcelona, Edicions dels Quaderns Crema, 1990, l'autor posa de relleu les estretes relacions entre Xènius i Palau Vera, ja que segons Enric Jardí «...el meu pare, potser amb l'única excepció de Joan Palau Vera, havia estat l'home a qui Eugeni d'Ors havia tractat amb més fecunditat durant els anys de la seva fecunda tasca catalana», pàgs. 9-10.
- 28 Segons Alexandre GALÍ, en el seu llibre *Història de les institucions i del moviment cultural a Catalunya (1900-1936)*, Barcelona, Fundació Alexandre Galí, 1978, de tots els mestres que conreaven també el camp de la geografia «...el primer que va deixar les tasques pedagògiques per aplicar-se a la geografia fou Joan Palau i Vera. L'Ors va ésser qui el va atiar a seguir aquesta ruta», vol. XX, pàg. 238.
- 29 Fruit de la seva estada a aquesta petita ciutat suïssa Palau i Vera va publicar un article titulat «Els Instituts Geogràfics a Suïssa», *Quaderns d'Estudi*, Barcelona, 1918, núm. 2, pàgs. 81-86. Sobre aquest article ha apuntat Joan VILÀ i VALENTÍ, 1981, que es «reflecteix la influència alemanya i francesa» sobre Palau i Vera, pàg. 12.
- 30 Apart de les seves valuoses aportacions a la qüestió comarcal realitzades des d'una perspectiva econòmica, Carles PI i SUNYER en la seva obra *L'aptitud econòmica de Catalunya, (1927-1929)*, Barcelona, Edicions de la Magrana/Diputació de Barcelona, 1983, va fer unes interessants reflexions geogràfiques fetes ja des d'un esguard possibilista del territori, pàgs. 153-157.
- 31 Vegeu Josep PUIG i CADAVALCH i Francesc MARTORELL, «Informe de la Secció Històrico-arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, per a la Restauració dels estudis geogràfics», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, 1927-1931*, Barcelona, vol. VIII, 1936, pàgs. L-LII. En aquest informe s'assenyala que es podria formar una Societat de Geografia a semblança de la de Biologia (...). Aquesta Societat hauria d'ésser constituïda per un nombre limitat de membres, més aviat petit, de deu a vint», pàg. LI.
- 32 Al respecte vegeu *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, 1927-1931*, Barcelona, 1936, «Secció de Geografia», pàgs. 475-524.
- 33 El mateix Puig i Cadafalch en el seu llibre *La geografia i els orígens del primer art romànic*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1930, XVI+601 pàgs. +5 làmines, realitzà una important contribució al camp de la geografia històrica de Catalunya. La seva visió historicista de la geografia es pot copsar perfectament quan ens diu que el resultat del seu treball «...és un mapa de geografia humana on es registra ço que resta actualment de l'obra de l'home en l'arquitectura, des de segles subjecta a les forces naturals destructores, entre les quals hi ha l'home mateix (...)», pàg. 8.
- 34 Vegeu J. PUIG i CADAVALCH i Francesc MARTORELL, «Informe de la Secció ... per a la Restauració dels estudis geogràfics», *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans, 1927-1931*, Barcelona, 1936, vol. VIII, pàg. LI.
- 35 Al respecte vegeu Josep IGLÉSIES, 1981, així com Enric LLUCH i Oriol NEL·LO, 1983, pàgs. XI-XXXIV.
- 36 Sobre aquesta proposta de zonificació del territori català vegeu Francesc ROCA, *Política econòmica i territori a Catalunya (1901-1939)*, Barcelona, Ketres, 1979, pàgs. 153-164.
- 37 Sobre el desenvolupament del **Regional Planning** consulteu l'estudi de Francesco DAL CO, «De los parques a la región. Ideología progresista y reforma de la ciudad americana» a Giorgio CIUCCI et alt., *La Ciudad Americana de la Guerra Civil al New Deal*, Barcelona, Gustavo Gili, 1975, pàgs. 139-293. Respecte a l'obra de N. M. Rubió i Tudurí vegeu Josep BOSCH (Coord.), *Nicolau Maria Rubió i Tudurí (1891-1981)*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1989, 207 pàgs.
- 38 Vegeu Josep IGLÉSIES, 1983, pàg. 103.

- ³⁹ Sobre aquest període vegeu l'article de Josep IGLÉSIES, 1989, pàgs. 11-15.
- ⁴⁰ Al respecte vegeu Lluís SOLÉ i SABARÍS, 1989, pàgs. 32-40.
- ⁴¹ Al respecte vegeu Josep IGLÉSIES, 1983, pàg. 106
- ⁴² Sobre l'obra d'aquest geògraf alemany vegeu l'estudi realitzat per Gerardo NAHM, «La figura de Hettner y la geografía alemana en el siglo XIX y principios del XX» a Alfred HETTNER, «La naturaleza y los comeditos de la geografía» (1927), *Geo crítica*, Barcelona, 1987, núm. 70, pàgs. 5-22,
- ⁴³ El mateix Jaume VICENS VIVES en el seu llibre *Tratado general de geopolítica. El factor geográfico y el proceso histórico*, Barcelona, Edicions Vicens Vives, 1950, ens diu que «fue ...por lo menos desde 1932, cuando por primera vez a mis veintidós años, tropecé con un ejemplar de la revista «Zeitschrift für Geopolitik» en la Biblioteca Universitaria de Barcelona», pàg. 6. Sobre el pensament geopolític del General Haushofer vegeu l'obra de Michel Korinman, *Quand l'Allemagne pensait le monde. Grandeur et décadence d'une géopolitique*, París, Fayard, 1990, 142 pàgs.

Bibliografia

- CAPEL, Horacio (1981): *Filosofía y ciencia en la geografía contemporánea (siglos XIX y XX)*, Barcelona, Barcanova, 509 pp.
- CAPEL, Horacio, SOLÉ, Jordi i URTEAGA, Luís (1988): *El libro de geografía en España (1800-1939)*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 213 pàgs.
- CASASSAS, Lluís (1974): «Notes per a l'estudi del pensament geogràfic a Catalunya» a *Homenaje a María de los Angeles Ferrer Sensat*, Barcelona, I.N.E.M. Infanta Isabel de Aragón, pp. 102-131.
- (1977): «Pau Vila en l'evolució de la geografia catalana» (1977) a Pau Vila, *Selecció d'escrits de geografia*, Barcelona, Curial, vol. 1, pàgs. 5-24.
- CLARÀ, J. (1980): «Miquel Santaló, capdavanter de la moderna geografia catalana, *Pre-sència*, Girona, núm. 542, pp. 25-27.
- ESTRUCH GARCÍA, Javier (1985): *Norbert Font i Sagué (1873-1910). Estudio biográfico y del contexto social y científico de la época*, Tesis de Llicenciatura. Departament de Geografia. Universitat de Barcelona.
- GÓMEZ MENDOZA, Josefina, MUÑOZ, Julio i ORTEGA, Nicolás (1982): *El pensamiento geográfico. Estudio interpretativo y antología de textos (de Humboldt a las tendencias radicales)*, Madrid, Alianza Editorial, 530 pp.
- GRAU, Ramon (1980a): «Ildefonso Cerdà y la geografía catalana», *Revista de Geografía*, Barcelona, vol. XIV, núm. 1-2, pp. 75-84.
- GRAU, Ramon i LÓPEZ, Marina (1984): «Para un esquema histórico del pensamiento geográfico» (1980), *Revista de Geografía*, Barcelona, vol. XVIII, pp. 19-29.
- IGLÉSIES, Josep (1981): «L'evolució del pensament de Pau Vila en la divisió territorial de Catalunya», *Ciència*, Barcelona, octubre, núm. 10.
- (1983): *Eduard Fontserè. Relació de fets*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 172 pp.
- (1989): «Els quaranta anys de la Societat Catalana de Geografia», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, Barcelona, setembre, núm 19, pp. 11-29.
- LLUCH, Enric: «Ciència geogràfica» a Ferran SOLDEVILA (Dir.), *Un segle de vida catalana, 1814-1930*, Barcelona, Alcides, pp. 328-330, 666-669, 989-994 i 1.493-1.500.
- LLUCH, Enric i NEL-LO, Oriol (1983): «Estudi preliminar» a *La gènesi de la divisió territorial de Catalunya. Edició de documents de l'Arxiu de la Ponència (1931-1936)*, Barcelona, Diputació de Barcelona, pp. XI-XXXIV.
- MARTÍ HENNEBERG, Jordi (1984): *Emili Huguet del Villar (1871-1951). Cincuenta años de lucha por la ciencia*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, 240 pp.

- MARTÍ HENNEBERG, Jordi (1986): «La pasión por la montaña. Literatura, pedagogía y ciencia en el excursionismo del siglo XIX», *Geo Crítica*, Barcelona, núm. 66.
- (1989): «La enseñanza de la geografía en la Universidad de Barcelona durante el siglo XIX» a *Història de la Universitat de Barcelona*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona, pp. 125-138.
- MESTRAS i MARTÍ, Lluís M. (1980): «Pere Blasi, mestre i diputat», *Presència*, Girona, maig, núm. 536, pàgs. 41-43.
- MONTANER, Maria Carme (1987): «El Mapa Geogràfic 1:100.000: un projecte cartogràfic institucional a Catalunya (1914-1941)», *Revista Catalana de Geografia*, Barcelona, núm 6 (segona època), pàgs. 55-60.
- MONTANER, Maria Carme i NADAL, Francesc: «El projecte de divisió administrativa de la Mancomunitat i els estudis sobre la comarcalització de Catalunya (1907-1919)» a *MISCEL·LÀNIA LLUÍS CASASSAS*, Barcelona (en curs de publicació).
- NADAL, Francesc (1987): *Burgueses, buròcratas y territorio. La política territorial en la España del siglo XIX*, Madrid, Instituto de Estudios de Administración Local, 350 pp.
- NICOLAU, Francesc i VALLS, Joan (1987): *El Dr. Almera i la seva escola de geologia*, Barcelona, Edicions Terra Nostra-Catalunya Cristiana, 190 pp.
- REPARAZ (fill), Gonçal de (1982): «Notes autobiogràfiques» a G. de REPARAZ (fill), *La Plana de Vic* (1928), Vic, Eumo, pàgs. 23-26.
- SOLÉ SABARÍS, Lluís (1975): «Sobre el concepte de regió geogràfica i la seva evolució» a SOCIETAT CATALANA DE GEOGRAFIA, *Miscel·lània Pau Vila*, Granollers, Editorial Montblanc-Martín, pp. 413-474.
- (1978): «Aportació de Marcel Chevalier a la Geografia de Catalunya», *Revista Catalana de Geografia*, vol. I, núm. 3, pp. 405-414.
- (1984): «Recordant Font i Sagué, cap de brot de la geologia catalana», *Muntanya*, Barcelona, núm. 731, febrer, pp. 3-12; núm. 732, abril, pp. 52-57; i, núm. 733, juny, pp. 99-108.
- (1989): «Sobre la naixença i el desenvolupament de la moderna geografia catalana», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, Barcelona, setembre, núm. 19, pp. 31-46.
- TARRAGÓ, Salvador (1974): «Pere García Faria. Un continuador de la obra de Cerdà», *CAU*, Barcelona, 1974, núm. 100, pp. 45-49.
- URTEAGA, Luis (1987): «Barcelona y la higiene urbana en la obra de Monlau», *Estudis i Recerques. Sèrie Salut Pública*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1987, núm 6, pp. 90-99.
- VICENTE MOSQUETE, María Teresa (1988): «El papel de la geografía en el proyecto revolucionario de educación integral del anarquismo español de fin del XIX y principios del XX, Lima, I Congreso Internacional de las Américas.
- VILA, Pau (1978): «El coneixement de la geografia de Catalunya» (1922-1938) a Pau VILA, *Selecció d'escrits de Geografia*, Barcelona, Curial, vol. III, pp. 1-141.
- (1989): *He viscut! Biografia oral. Converses amb Bru Rovira*, Barcelona, Edicions la Campana, 182 pp.
- VILÀ VALENTÍ, Joan (1981): «El camí de Pau Vila cap a la geografia», *Revista de Geografia*, Barcelona, gener-desembre, vol. XV, núm. 1-2, pp. 5-23.